

А ШМУЕЛЬ ЙОЗЕФ ГНОН

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

Олександр Степанович Левченко

Шмуель Йозеф Агнон

Серія «Знамениті українці»

предоставлено правообладателями

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=33165761

*Олександр Степанович Левченко «Шмуель Йозеф Агнон». Серія
«Знамениті українці»: Фоліо; Харків; 2017
ISBN 978-966-03-7891-9*

Анотація

Син двох народів, Шмуель Йозеф Агнон (1888–1970) народився в містечку Бучач на Тернопільщині, а став класиком єврейської літератури на івриті, одним із видатних письменників ХХ століття і єдиним уродженцем української землі та першим серед громадян Ізраїлю лауреатом Нобелівської премії з літератури (1966). Він майстерно змалював історичний і психологічний портрет єврейства, створив світську літературу – сучасницю і сестру релігійної єврейської словесності.

Творчість Агнона розпочиналася в Галичині й назавжди увібрала в себе багату палітру її просторів, усю гаму звичаїв та обрядів, мови й характерів євреїв, доля яких тісно поєдналася з українцями. Крізь усе життя майстер слова проніс любов до рідного краю і, багато розповідаючи світові про українську землю, розкривав багатовікову спорідненість долі двох у минулому бездержавних народів.

Содержание

Передмова	4
Розділ I	6
1.1. Західноукраїнська земля – батьківщина і творча колиска видатного єврейського письменника	6
1.2. «Штетл» Шая Чачкеса (Агнона) – «місто Бучач, повне мудреців та купців»	12
1.3. У кожної людини все починається з родини	18
1.4. Українські джерела творчості нобелівського лауреата	25
Розділ II	29
2.1. Елітарна аура Львовата утвердження молодого журналіста і літератора	29
2.2. Із Галичини – на Святу землю	36
2.3. «...Однак у всі часи відчував я, неначе народився в Єрусалимі»	40
2.4. Літературний дебют молодого автора в Палестині	43
Кінець ознакомительного фрагмента.	47

Олександр Левченко Шмуель Йозеф Агнон

Передмова

Економічний та інтелектуальний потенціал України створювали представники багатьох національностей, прибічники різних політичних поглядів і релігій. І слід вдячно пам'ятати кожного з гідних людей нашої країни – нині сущих і тих, які відійшли за межу.

У когорті славетних і Шмуель Йосеф Агнон (Shmuel Yosef Agnon) – один із провідних і загадкових письменників ХХ ст., класик ізраїльської івритської літератури, її перше перо. Він син двох народів – єврейського та українського.

Особлива заслуга Агнона перед своїм народом полягає в тому, що він започаткував і розвинув єврейську художню прозу мовою іврит. Для євреїв Агнон вирішальною мірою виконав місію утвердження національної літературної мови, як для українців – Котляревський і Шевченко, для росіян – Пушкін.

Агнону першому серед письменників, народжених на українській землі, і першому громадянину Ізраїлю 1966 р. присудили Нобелівську премію з літератури (спільно з Неллі Закс) «за глибоко оригінальну і майстерну прозу за мотива-

ми життя єврейського народу».

Що означає Агнон для єврейської літератури – добре відомо, а що він зробив для українського народу – ще належить вияснити й належно поцінувати. Усе своє довге творче життя Ш. Й. Агнон відтворював образ милої його серцю батьківщини – Західної України, ілюстрував багатовікову спорідненість доль євреїв та українців. Він любив свою малу батьківщину – м. Бучач на Тернопільщині, раніше інших розповідав світові, як багато у євреїв та українців спільного, подібність страждань у минулому бездержавних народів.

І настав час нам прийти до Агнона, прилучитися до читання його романів, повістей, новел, казок, що в останні роки виходять як окремими виданнями в перекладах українською, російською, так і в збірниках творів ізраїльських авторів, у газетно-журнальних та Інтернет-публікаціях.

Таїна творчості Агнона, літературного символу Ізраїлю, розкривається в його книгах – мудрих і щирих, сумних і веселих, як реальне життя.

Розділ І

Українські джерела творчості нобелівського лауреата

1.1. Західноукраїнська земля – батьківщина і творча колыска видатного єврейського письменника

Серед скарбів, надбаних людством, особливе місце посідає література. Твори світового письменства – вічно живе багатство, цінність, глибину і духовний вплив якого на людину неможливо виміряти. Воно криє в собі усну й писемну літературу в усьому розмаїтті жанрів: казки, перекази, оповідання, новели, поеми, повісті, романи, п'єси та інші форми літературно-художнього зображення.

Ні з чим не зрівнянне головне покликання поета і прозаїка: виступати посередником між людьми і цим зближувати їх. Шляхетна роль письменника – ще вагоміша, результати його творчої праці – ще очевидніші, коли йдеться про людину особливо талановиту. Саме такою «людиною, безперечно, геніальною» [1] був Шмуель Йосеф Агнон.

Мабуть, закономірно, що Ш. Й. Агнон як письменник і

виразник душі єврейства народився, 20 років жив і розпочинав свою творчість саме на західноукраїнській землі, на тій її частині, яку називають Східною Галичиною.

Галичина здавна була зосередженням української, єврейської (їдиш та іврит) і польської мов, культур. Євреї становили близько половини чи більшість населення галицьких, буковинських і волинських містечок. Так, у рідному місті Агнона Бучачі 1939 р. проживало понад 8000 євреїв, 3600 українців, 3500 поляків. Проте «українською мовою говорили всі, як поляки, так і євреї, що відсотково дорівнювали разом узятим українцям і полякам» [2, с. 475]. У Підгайцях – одному з найбільш «єврейських» міст Галичини на початку ХХ ст. вони складали 53 % населення.

Серед найбідніших, пригноблених, а часом навіть «обласканих» владою перебувало єврейське населення. Але не зламала зла доля євреїв, яких вона «*вигнала із країни Ізраїлю та розсіяла між народами*» (Ш. Й. Агнон. «У серцевині морів»).

У ХVІІІ ст. в Галичину із Західної Європи проникали ідеї Просвітництва – Гаскала (з івritу: просвітництво, інтелект), щоби прилучити єврейство до європейської культури. На Поділлі, Волині, в Польщі поширювався хасидизм, що став однією з течій юдаїзму, народно-релігійним рухом оновлення єврейства. Хасидизм надавав особливого значення містицизму, релігійній екзальтації, які не заважали його послідовникам вірити в чудеса, ставитися до релігії як до джерела

радості.

Хасидські громади групувалися навколо цадиків («праведників») – духовних лідерів. Фундатор хасидизму Ізраель Баал-Шем-Тов (Бешт), який народився 1698 р. в с. Окопи на Тернопільщині, а похований 1760 р. у м. Меджибіж на Хмельниччині, вважав, що для активізації єврейства потрібні нові ідеали й харизматичні особи. Імена таких рабинів-чудодіїв зливалися з назвами їхніх міст: Любавицький ребе, Бердичівський ребе... Найвідоміший продовжувач справи Бешта – його онук, фундатор браславського хасидизму (Браслав на Вінничині) ребе Нахман народився 1772 р. в Меджибожі, помер 1811 р. в Умані на Черкащині. З 1988 р. його могила стала місцем паломництва євреїв-хасидів світу.

Жодна національна культура не розвивається ізольовано. Це особливо стосується Західної України, де століттями поруч розвивалися український, польський, єврейський та інші етноси. Як стверджував дослідник галицького єврейства, професор Еммануїл Бергер (м. Тернопіль), у євреїв Галичини «культура була галицько-єврейською, тобто відображала специфічні риси певного субетносу... Це була самобутня, своєрідна культура, що формувалася в тісній взаємодії та взаємозбагаченні з культурами українського і польського народів. Вона була позначена реаліями галицького природно-географічного і соціального середовища» [3, с. 48].

Євреї Галичини дотримувалися мирного співжиття з українцями (*русинами*, як тут називали себе українці до

кінця австрійського панування – 1918 р.). Нерідко українці зверталися по допомогу до сусідів-євреїв. Побутувала й поговорка: «Як біда – то до жида». Повагу до євреїв з боку галичан образно передано у 5-му з відомих листів митрополита Андрея Шептицького до матері під назвою «Сара дочка Хаї»: *«І завжди, коли я бував у галицьких містечках... мені чомусь здавалося, що найбідніші між бідними – це жиди... І ці жидівські кагали, з яких більшість була біднота, були найпобожніші... І тому завжди, коли представники кагалу мене вітали, я, згідно з їхнім звичаєм, цілував два пальці, а цими пальцями доторкався Тори і вітав представників староєврейською мовою...»* [4, с. 27].

Найсвідоміша частина єврейства підтримувала національно-визвольні змагання українців. Після Жовтневого перевороту єврейські соціалісти на Наддніпрянській Україні «взяли орієнтацію на утворення української самостійної держави» [5, с. 78]. Євреї Галичини разом з українцями захищали Західно-Українську Народну Республіку.

Проте минуле у взаєминах українців і євреїв не було безхмарним. Хоча випадки побутового антисемітизму зазвичай не позначалися кровопролиттям, траплялося добре і приkre, взаємодопомога й недовіра, прояви антисемітизму та українофобії (ненависті до українців, постраху перед ними). З одного боку, причетність заможної частини єврейства до визиску наших селян та бідних міщан, а з іншого – факти співучасті українців із загалу прислужників німецьких окупан-

тів у винищенні євреїв, коли розбещена голода не захищала Україну, а прагнула, попри німецького господаря, щось поцупити з єврейського майна. Як мовиться, кожен народ має право як на своїх героїв, так і на своїх негідників.

Століттями євреї вносили свої знання і господарський хист у розвиток економіки і культури України. А тисячі українських євреїв, емігрувавши до Ізраїлю, уможливили його вражаючий модерний розвиток. Можна сказати: в Україні зродилася душа сучасного Ізраїлю. Навіть у державному гімні країни «Га-Тіква» є рядки вірша «Наша надія» єврейського поета з Галичини Нафталі Херца Імбера.

Українська земля – батьківщина великої кількості євреїв: тут приходили в світ, кохали, народжували дітей і помирали чи гинули в пеклі голокосту. Як наголошували учасники єврейського фестивалю «Лімуд» у Трускавці на Львівщині (2010 р.), «Україна – джерело великого щастя і великого нещастя єврейського народу... Проте художня проза письменника Ш. Й. Агнона про щастя євреїв – вихідців з України і Польщі».

Серед євреїв Галичини були діячі, відомі в Україні, Ізраїлі та світовій культурі. Серед них – просвітителі Йозеф і Міхаель Перль; зачинатель «галицької школи» вчених-істориків Нахман Крохмаль; автор рабинського трактату «Золоті ворота» (Туре Загав) Давид га-Леві і його брат Ісаак бен Самуель га-Леві, автор «Пісні визволення» (Шір Гіула); один із фундаторів науки про єврейство Шломо Єгуда Лейб; худож-

ник Нафта́лі Моше-Ліліє́н, вида́тний скрипа́ль Ісаа́к Стерн; пи́сьменники́ Бруно́ Шульц, Карл-Емі́ль Францо́з, авто́р знаменито́го рома́ну «За пра́вду»; класи́к австрі́йської літе́ратури Йо́зеф Рот, авто́р рома́нів «Марш Раде́цького» та «Го́тель Саво́й», дія́ в якому́ відбува́ється в мі́сті, що́ нагадує Львів (украї́нський пере́клад рома́ну ви́дано ще́ 1928 р. в Ха́ркові) та і́нші.

У когорті ви́датних уро́дженців за́хідноукраї́нської землі́ ге́нії першо́го ря́ду – лауре́ати Но́белівської́ пре́мії: з хімі́ї – Роа́лд Хо́ффманн; з фі́зики – Гео́ргій (Жорж) Ша́рпак; з літе́ратури – Шму́ель Йо́сеф Агно́н.

У духо́вному жи́тті євре́йського́ наро́ду Агно́н по́сідає особли́ве мі́сце як безумовни́й класи́к ізраї́льської́ івритської́ літе́ратури, її́ найзна́чні́ший проза́їк, визна́ний «вида́тним пи́сьменником сві́тового рівня́» [6, с. 20]. На думку І. Оре́на, до́слідника́ творчо́сті цьо́го майстра́ слова́, Агно́н найбі́льшою́ міро́ю тала́новитий пи́сьменник, «виня́тковий у свої́й самобу́тності́ не ли́ше за зразка́ми європе́йської́ культу́ри, а й власне́ в євре́йській літе́рату́рі» [7, с. 11]. А украї́нська́ земля́ – ба́тьківщина́ і творча́ коли́ска Агно́на. З її́ приро́ди, і́сторії́, легенд, з мови́, тради́цій євре́їв на украї́нській землі́ черпав він сю́жети й худо́жні обра́зи свої́х творі́в, що́ здо́були найви́щу – но́белівську́ оці́нку.

1.2. «Штетл» Шая Чачкеса (Агнона) – «місто Бучач, повне мудреців та купців»

Шмуель Йосеф Агнон народився 17 липня 1888 р. в м. Бучач на Тернопільщині в заможній ортодоксальній єврейській сім'ї. Тоді місто входило до складу Австрії, Австро-Угорщини (1772–1918 рр.), з 1920 р. до вересня 1939 р. – до складу Польщі.

Повне ім'я нобеліата від народження Шмуель (Шай, Самуїл) Йосеф га-Леві Чачкес. Агнон – літературний псевдонім (із 1908 р.), який 1924 р. став офіційним прізвиськом письменника. У Нобелівській промові він говорив: *«З коліна Левітів я виріс. І я, і праотці мої співцями пісень у храмі були, і сімейна легенда гласить, що із ребра пророка Самуїла ми вирости, і іменем його мене нарекли...»* [8, с. 179]. У деяких публікаціях письменника іменують в такій транскрипції: Самуїл Йосеф га-Леві Цацкіс, у тернопільських виданнях збірника творів письменника він – Самуїл Йосеф Агнон.

Місце свого народження Агнон називає: *«місто Бучач, повне мудреців та купців...»* [8, с. 8]. Це там, де, як він писав, *«...все містечко дрімало. Будинки ховалися під ковдрою ночі, покриті мороком. Нічне світило ще не зійшло на небосхил, і лише зорі освітлювали верхів'я гір. Бучач стоїть на горбах,*

виглядало, ніби зорі причеплені до дахів будинків. Нараз зійшов місяць і освітив усе місто. Стрипа, що раніше була оповита темрявою, заясніла сріблом, і з водопоєю на Ринку попливли два сріблясті струмочки...» [9, с. 105–106].

Євреї оселилися в Бучачі невдовзі після заснування міста (1260 р.), а вже в XVII ст. їхня громада стала однією з найбільших після Львова, Бродів і Жовкви. Місто було відоме крамницями, ярмарками худоби, зерна і птиці. Перед Першою світовою війною, писав Агнон, Бучач *«постачав пів-Європи свійською птицею, яйцями, пионом, горохом та сочевицею...»* («Нічний постоялець», с. 511). Єврейська громада постійно дбала про своє рідне містечко.

Власне, містечко ще в доавстрійській Галичині було селищем міського типу, нерідко з переважним єврейським населенням, і вважалося «єврейським містечком». Йому відповідало здавна поширене поняття, термін «штетл», що в перекладі з їдишу означає «містечко». Термін «shtetle» (штетл) в науковий обіг ввів М. Зборовський у праці, присвяченій культурі польських та галицьких єврейських «штетлів» [10].

Бучач називають перлиною в короні старовинних містечок Західної України. Він як місто-музей, «малий український Толедо», одним нагадує куточок Львова, іншим – містечко у Швейцарії чи австрійських Альпах. На скелястому плоскогір'ї підносяться пошматовані війнами і часом мурини замку магнатів Бучацьких.

Головна пам'ятка минувшини м. Бучач, якою захоплював-

ся юний Ш. Й. Чачкес (Агнон) – ратуша, споруджена в 1750–1751 рр. у стилі українського бароко. Її вважають однією з найкрасивіших адміністративних будівель Європи, зведених найкращим зодчим того часу Бернардом Меретином (будівничим собору святого Юра у Львові та інших шедеврів). Ратушу прикрашено композицією з кам'яних скульптур, що відображають вічну боротьбу добра і зла. У ній гармонійно поєднано античних та біблійних героїв з українськими персонажами: мітологічні фігури Давида, який приборує Голіафа, Самсона, який роздирає пащу лева, богині правосуддя Феміди, силача Геракла, невільників, які зривають ланцюги рабства, Нептуна і запорожця з незмінною люлькою тютюну. Скульптурну групу створено Іоанном-Георгом Пінзелем, уцілілі вирізьблені дерев'яні скульптури якого тепер прагнуть отримати для виставок найбільші музеї, зокрема Лувр у Парижі. За витонченим синтезом архітектури і скульптури бучацька ратуша – витвір світової архітектури.

На горі Федір – монастир отців Василіян з церквою у стилі бароко (1753–1770), архітектор І. Шильцер. При монастирі діяли богословська семінарія, єдині в Галичині історико-філософські курси тощо, а нині – колегіум ім. св. Йосафата. Неподалік – Миколаївська церква (1610 р.), розкішний костел Успіння Пр. Богородиці та Святопокровська церква з XVIII ст. Втім, не збереглась синагога, зведена 1728 р., яку Агнон у романі «Проста історія» називає «великою синагогою». Окрім неї, були кілька синагог, але їх, як і синагоги в

навколишніх містечках, зруйновано в роки світових воєн та голокосту.

Впродовж віків євреї м. Бучач піклувалися про розвиток кустарного виробництва, торгівлі, освіти і культури, підтримували своїх «книжників» та книгозбірні при синагогах. Адже інтелектуальне життя не є можливим без бібліотек, книгозбірень, де «мертві живуть і німі говорять».

У місті працювала єврейська друкарня, виходив щотижневик «Der Weker» (з 1904 р.). У різний час у Бучачі жили єврейські письменники, літературознавці та просвітителі: Ісаак Фернгоф, Мордехай Канфер; високоосвічені рабини доктор Гершон Ціппер і Лейбуш Ляндав; вчені та громадські діячі – талмудист Авраам Давид бен-Ашер Аншель; професори В. Пунц, Й. Клявснер; історик літератури Мозес Фернгоф і доктор Елазар Роках. Тут народились Іцхак Пернгоф (1865–1918), автор прози мовою іврит; вчений-сходознавець, австрійський семітолог Давид Генріх Мюллер; історик, збирач документального архіву варшавського гетто «Онег Шабат» Іммануель Рігенблюм та інші.

Поруч із родиною Чачкес (Агнона) проживали батьки знаменитого психоаналітика Зігмунда Фрейда, які перед Першою світовою війною переїхали до Відня, а в купецькій родині Ошера і Рози Візенталь народився Симон Візенталь (1908–2005). Якщо Агنون прославив свій народ художнім словом, то С. Візенталь присвятив себе «полюванню» на катів єврейського народу. Його батько поліг на фронті в Пер-

шу світову війну (1915 р.), вітчим і зведений брат загинули в радянських таборах ГУЛАГу, а мати Роза – в концтаборі «Белжець» 1942 р. Понад 80 родичів його і дружини (Цилі Мюллер, родички З. Фрейда) загинули в німецьких концтаборах. Бучач – рідне місто російського книговидавця і мецената Й. Кнебеля (1854–1926). Неподалік, у с. Білявинці, народилася українська співачка, прима оперних театрів світу Соломія Крушельницька (1872–1952).

Щоби вижити, єврею нерідко доводилося знати 2–3 мови. Італійський психіатр Чезаре Ламброзо (1835–1900) в монографії «Геніальність і божевільня» наголошує, що внаслідок пережитих євреями в середні віки жорстоких переслідувань (які поновились у роки Другої світової війни, голокосту. – *О. Л.*), а головне – природної наполегливості, взаємопідтримки «європейські євреї досягли такого ступеня розумового розвитку, що, можливо, навіть випередили арійське плем'я... серед євреїв більш поширена загальна освіта, ніж серед інших націй...» [11, с. 47].

Якщо визнати справедливою поширену думку, що багатство становить першу умову культури, то значна кількість учених, лікарів, педагогів, діячів культури, письменників серед євреїв можна віднести на рахунок їхнього кращого матеріального становища, порівняно з представниками інших націй, зокрема з українцями. Йдеться також про єврейську традицію забезпечувати сприятливі умови для розвитку національної освіти, культури, літератури.

На початок ХХ ст. майже 70 % єврейської молоді м. Бучач мали середню освіту, що значно перевищувало кількість освічених серед їхніх українських ровесників [2, с. 477]. Українські та єврейські діти спілкувалися під час zabaw, навчання в гімназії, взаємно допомагали у вивченні мов – української, польської, німецької (мови австрійської адміністрації).

У Бучачі та навколишніх «штетлах» був особливий єврейський світ, субкультура галицького єврейства, що взаємозбагачувалася з українською культурою. Напевно, саме за умов такої сприятливої аури, під впливом люблячих, освічених і вельми побожних батьків, завдяки наполегливій самоосвіті, спілкуванню з інтелігенцією та ровесниками – дітьми євреїв, українців, поляків, австрійців із заможних та бідних родин формувався майбутній майстер слова Шмуель Йосеф Агнон.

1.3. У кожної людини все починається з родини

У роки випробувань сформувалася визначальна національна риса євреїв – відданість своїй релігії (юдаїзму), згуртованість і взаємодопомога. У євреїв, вочевидь, є дуже добре правило: майже ніхто не йде по життю наодинці – за кожним його рід. А ще: раніше, коли єврей давав обіцянку «бе-не-мунес», можна було покластися на єврейське слово честі, – він дотримається його. І ця традиція зберігається в їхній ментальності, хоча нинішній егоїстичний час вносить свої, не завжди кращі, корективи у взаємини людей.

Батько майбутнього письменника – Шолом Мордехай га-Леві Чачкес набув освіти рабина але, щоб забезпечити сім'ю, торгував хутром і худобою. *«Батько мій, благословенна його пам'ять, щороку виїжджав на ярмарок в Лешкович (тепер це с. Улашківці Чортківського району Тернопільщини. – О. Л.), де укладав торгові угоди... Вам не знайти жодного торговця в Галичині, який у дні ярмарки не тримав би там лавки»* (Ш. Й. Агнон. «Хустина»).

Мати письменника – уроджена Есфір Фарб була шанованою серед міщан Бучача за освіченість, знання мов, німецької та скандинавської літератур. Відомим своїми енциклопедичними знаннями був його дід купець Іегуда Фарб, який брав участь у домашній освіті онуків. Турбувалася про них

і бабуся Гітл Рейзя Фарб.

У Бучачі та його околицях батько Ш. Й. Чачкеса (Агнона) користувався повагою як ерудит і послідовник хасидського цадика філософа Давида-Мойше Фрідмана (1827–1904) [12, с. 41], який проживав неподалік – у м. Чортків. Тут він заснував резиденцію чортківської гілки Ружицько-Садогірської хасидської династії. До нього приїздили тисячі прибічників, оскільки віра в духовну владу цадика є однією із сильних і спірних ідей хасидизму. Як писав Агнон, два-три рази на рік вони з батьком *«здійснювали подорож до Чорткова в гості до нашого рабина... там бували й хасиди з багатьох інших країн, і ми мали можливість дізнатися про справи в усій гебрейській діаспорі...»* («Нічний постоялець», с. 297). Фрідман – автор філософсько-релігійних творів давньоєврейською (гебрайською) мовою, назви яких у перекладі українською – «Давид Діврей», «Краса людини», «Сад винограду», «Скарбниця філософії і думки» і т. д.

Попри зайнятість, батько активно впливав на розвиток старшого сина Шмуеля Йосефа, двох молодших синів і двох доньок. Письменник запам'ятав щасливі миті дитинства, коли *«...ми з батьком направлялись в дім молитви. Яка хороша була суботня ніч, коли ми поверталися додому! Небо, повне зірок, будинки, повні саяйва суботніх свічок. Люди, вбрані в суботні одержі, ідуть з моїм батьком, ступаючи неспішно, щоб не потурбувати ангелів суботи... А в домі горять свічки, накритий стіл, чудові пахощі теплого хліба, білосніжна*

скатертина покриває стіл, а на ньому – дві хали, покриті гарною серветкою, щоб не применишити їхню гідність, коли раніше, ніж хліб, благословлять вино» [13, с. 80–81].

Сім'я Чачкес власного житла не мала і проживала в різних будинках. Як писав Агнон, найпрестижнішим був будинок, орендований у колишнього бляхара. У заможній родині нерідко збиралися колеги глави сім'ї – купці та друзі з місцевої інтелігенції [16, с. 294]. Спілкування з гостями, як ми тепер сказали би, «креативними» особами, сприяло розвитку дітей, формуванню в них поваги до людей, умінню розуміти їхні характери, поведінку, мову. У родинному колі Чачкес панували взаєморозуміння і любов батьків до дітей, повага до їхніх інтересів і потреб, культ єврейських традицій і книги. Турбота більшості євреїв-батьків про своїх дітей не знає меж, і їхні діти без діла час не марнують.

У методах і змісті навчання й виховання майбутнього майстра слова переплелися коріння хасидизму – з боку батька, і західної літератури, зокрема німецької та скандинавської, з боку матері [15, с. 11].

Американський іміджмейкер Дейл Карнегі закликав: створюйте людині «лице» (образ), щоб вона жила у відповідності з ним. Так в освіченій родині Чачкес, як в інших єврейських сім'ях, прагнули (і прагнуть тепер) розвивати здібності й таланти дітей, формувати розумні та діяльні особистості.

Тепла атмосфера в родині, прилучення змалечку до кни-

ги зіграло свою позитивну роль. Ш. Й. Чачкес (Агнон) на текстах Святого Письма вчився складати слова, потім за допомоги батька оволодівав азами грамоти за Талмудом, почав читати коментарі до Тори (П'ятикнижжя, єврейське релігійне вчення), окремі тексти середньовічних поетів і оповідачів, під впливом матері активно прилучився до читання німецькою мовою.

Орієнтація галицьких євреїв на німецьку культуру є відомою. Якщо врахувати близькість народної єврейської мови їдиш і німецької, знання матір'ю письменника цієї мови, то логічно, що він володів і німецькою, поглибивши її знання в Німеччині. Характерно, що в родині Чачкес мовою спілкування був їдиш («маме-лошн» – материнська мова). І сказано в Талмуді: слова, що йдуть від серця, в серце й западають.

Перші кроки до освіти Шай Чачкес (Агнон) зробив у єврейській початковій школі – *хедер*, а також *бейтха-мідраші* (дім навчання та молитви, для спільних занять дорослих і юних). Мовою іврит *хедер* – кімната, оскільки школа зазвичай містилася в одній-двох кімнатах у хаті меламеда (вчителя єврейської грамоти) чи місцевого рабина. У Галичині були й нечисленні школи для дівчаток – *бейт Яаков*. Навчання дітей вирізнялося жорсткою дисципліною. Як писав івритський поет Х. Н. Бялик, вчителі «вміли лише бити, кожен по-своєму» [16, с. 198]. В хедері допускалося шмагання хлопчиків канчиком – спеціальним маленьким батіжком. Про надмірну вимогливість меламедів писав Агнон в опові-

данні «Хустина», де йдеться про те, що всі дні, крім суботи, *«дитина нахилена над книгою, її очі і серце не належать їй. Варто підняти голову й ослабити увагу – не уникнути тобі покарання»*.

Були в єврейських школах і хороші вчителі. Письменник із теплотою пригадував навчання в хедері, описував почуття учня, коли під керівництвом рабина *«...ми вчимо Святе Письмо»*, висловлював захоплення навколишньою природою. Ось юний Шмуель (Шай) прихистив у кімнаті пораненого птаха і, йдучи в хедер, говорить до пернатого: *«Залишайся зі мною, їж від хліба мого, пий із моєї чашки, літай у нашому домі – нам на радість...»*. В оповіданні «Моя пташина» (з елементами дитячої фантазії) він продовжує: *«Коли помирає праведник, душа його вселяється у птаха, і летить птах весь день, куди забagne – туди летить: то в одне місце, то в інше, то до зеленіючого дерева, то до потічка. А буває, спускається на дах будинку молитви – сказати «омейн» після кадїшу чи постукає дзьобиком у вікно, щоб господар дому пом'янув її душу...»* [17, с. 59, 60].

У вавилонському варіанті Талмуду наголошено: «Світ існує лише завдяки лепетанню дітей, які осягають Вчення» (трактат «Шабат», 119б). Відома й талмудична сентенція: «Якщо ти набув знання, то чого ж у тебе немає? Якщо у тебе немає знань, то що ж ти надбав?». Єврейська освіта була доступною для дітей, найперше хлопчиків, починаючи з 3 – 5-річного віку, коли дитину залучали до читання Тори. У

єврейському народі зміцнювали генетичний потяг до знань.

З раннього дитинства у Ш. Й. Чачкеса (Агнона) виявилися здібності до навчання. В окремих публікаціях йдеться, що він також навчався у Бучацькій гімназії, відкритій наприкінці XIX ст. А польські видавці збірника оповідань Агнона, виданого у Вроцлаві, стверджують, що він «поповнював свої знання у світській школі» [18, с. 5]. Втім, цього не доведено. Не підтверджено і його навчання в середньому навчальному закладі для єврейських дітей. У цих училищах, відкритих 1891 р. в Галичині коштами баронів Гірша і Ротшильда, підлітків навчали професії та основам знань із природничих наук. У Бучачі також було єврейське училище. Як писав Агنون, *«коли для гебреїв відкрили світські школи, вони послали туди своїх синів, щоб вони світською мудрістю збагачили мудрість Тори...»*. Енциклопедичні єврейські видання стверджують, що освіту Агنون «здобув головно домашню і несистематичну».

Усе життя Агنون навчався методом самоосвіти. Письменника вирізняли, можливо, не стільки багаж надбаних знань, скільки сума прозрінь і пророцтв, викладених у його творах. Про самоосвіту дідуся після закінчення хедеру в 9 років говорила і його онука Яель Блау, виступаючи в Бучачі в березні 1910 р. Постійне оволодіння знаннями заступило письменнику вищі школи. Загалом, хоч би скільки дипломів мала людина, єдине, чому навчитися неможливо, – це геніальності. Притаманна вона юнакові – обере він вірний шлях,

здійснить винаходи чи відкриття або створить свою пісню чи художні твори, як Агнон. А геній, як сама природа, як сила духу й неординарної уяви, – це витончене поєднання таланту, розуму і працелюбності. Як писав Жан-Жак Руссо у статті «Геній»: «Не питай, юначе, що таке геній. Якщо він у тобі присутній, ти його в собі відчуєш сам. Якщо ж ти його не маєш, тобі ніколи не пізнати його» [19, с. 8].

Ще підлітком у Бучачі Шмуель Йосеф Чачкес (Агнон) долучився до руху єврейської просвіти, а потім, як писав він у статті «Мої спогади про Бубера», «...я став завсідником *палестинофільського товариства нашого міста*». Згодом він був секретарем місцевого осередку сіоністів [20, с. 254]. Все ж головним його захопленням було віршування, що виникло від нездоланного потягу до літературної творчості, яка стане справою всього його свідомого життя.

1.4. Українські джерела творчості нобелівського лауреата

Ш. Й. Чачкес (Агнон) ще змалечку взявся за перо, коли відчув потребу висловити почуття, що переповнювали вразливу дитячу душу. Хлопчик сумував за татом, коли той виїжджав, чекав його повернення і своє чекання відобразив у віршованих рядках. Цей епізод дитинства він згадував в окремих творах, навіть у промові під час вручення Нобелівської премії у Стокгольмі: *«...П'ятирічним написав я свої перші вірші. Від суму за батьком написав я їх... Здолала мене туга за ним, і склав я вірші. Відтоді написав я багато віршів. Від віршів, які я склав, нічого не залишилося. Отчий дім, де я мав цілу кімнату із рукописами, згорів у Першу війну. З ним згоріло все, що я там залишив. І молоді умільці, кравці й шевці, які, бувало, працюючи, співали моїх пісень, загинули тоді ж. А хто не впав на війні, одні були закопані живцем зі своїми сестрами у рові, який самі собі вирили за наказом ворога, а більшість згоріла у вогневих печах Освенцима разом із своїми сестрами, які чарували наше місто своєю красою і ніжними голосами виконували мої пісні»* [8, с. 179]. Вірші молодого Чачкеса (Агнона) вплинули на подальшу творчість і зробили його прозу такою чуттєвою й поетичною.

У письменника, як в інших людей, все починається з дитинства. Тому значні події та епізоди цього неповторного

періоду життя він назавжди зберіг у пам'яті й на сторінках своїх новел, повістей, романів, де особливе місце посідає рідний Бучач (мабуть, жартома називає його Шибущ, Шибуч – мовою іврит означає помилку, сум'яття). Ш. Й. Чачкес (Агнон) змальовує портрети батьків, молодших сестер і братів, мешканців Бучача, яких описує як *«народ тямущий, полюбляє в усьому розібратися і все розтлумачити доступним чином»*. Ці образи відтворено в новелах раннього періоду творчості: «Хустина», «Моя пташина», «Мій чудовий молитовник» та ін.

У бучацький період проживання свої перші поетичні та прозові твори, опубліковані в місцевій газеті, він написав на івриті та їдиші [21, с. 1]. Юнак пізнав радість, яку відчуває автор. Вперше він надрукувався 1903 р., хоча деякі дослідники вважають, що це сталося раніше. Тоді виходив щомісячник «Der Weker», в якому поміщено літературні спроби юного автора. Друкувався він у журналі «Jidiszer Weker» («Єврейський будитель»), а також газетах у Бучачі, Тернополі, Коломиї, Львові. Тож іще в дитинстві переконався, що його покликання – слово.

В 16 років юнак стає постійним автором краківської газети «Намісreh» («Оглядова вежа»). Окремі літературознавці, зокрема Олена Рімон, вважають його ранні оповідання «досить слабкими», в них відчувається вплив Шолом-Алейхема та інших знаних письменників. Але ж усі автори вчаться, в ранній період наслідують майстрів слова.

Молодий письменник Ш. Й. Чачкес (Агнон), як і інші єврейські літератори-початківці, не починали на порожньому місці: вчителями були письменники епохи Гаскала. Найяскравіші їхні представники – Перец Смоленскін (1842–1885); Єгуда Лейб Гордон (1830–1892); Менделе Мойхер-Сфорім (1835–1917) – засновник єврейської класичної реалістичної літератури. Їх, як і духовного батька Гаскали Мозеса Мендельсона (1729–1886); творця єврейського роману Аврахама бен-Ієкутієля Мапу (1807–1867) називають івритським словом «маскіл» (інтелектуал).

Уже на початку свого шляху в літературу однією з основних тем своїх творів Агнон обрав західноукраїнське єврейство, життя провінційного галицького «штетла». При цьому використовує мови іврит та їдиш, окремі українські слова з галицьким колоритом. Його новели, нариси то спираються на похмурі середньовічні оповіді, наслідують повчання з релігійних текстів юдаїзму, то відображають його зачарування дитинством, легендами рідного краю. А нерозривний, навіть містичний, зв'язок письменника Агнона із цим куточком української землі він зберіг назавжди.

Чимало публікацій Ш. Й. Чачкеса (Агнона) присвячено саме Західній Україні та єврейству Галичини. Сюжети більшості його творів впливають з українських джерел.

Чачкес (Агнон) виріс у західноукраїнській провінції, проте наївність у нього поєднувалася з амбіціями молодої людини. В автора-початківця міцніла впевненість у майбутньо-

му як письменника. Ці наміри не відповідали мрії батька дати синові ґрунтовну релігійну освіту в єшиботі (навчальному закладі – найвищій сходінці в системі єврейської освіти), підготувати його до здобуття місця рабина в юдейській громаді Бучача чи Язловця. *«Іншими словами, – писав Агнон у романі «Нічний постоялець», – мій батько волів, щоби син його став рабином, сподіваючись, що я досягну того, чого не судилося досягнути йому»* [22, с. 162]. Проте син захопився літературою і прагнув розширити свої творчі горизонти.

Перший літературний досвід, певна популярність молодого письменника сприяли тому, що він у свої 18 років, навесні 1906-го, переїхав до Львова – столиці унікального регіону з багатою етнічною і релігійно-конфесійною палітрою та складною долею. У львівським періоді життя і праці Ш. Й. Чачкеса (Агнона) суттєво збагатяться його знання єврейської та української історії, літератури і мистецтва, поглибляться українські джерела творчості майбутнього лауреата Нобелівської премії.

Розділ II

Літературна одісея Агнона – від Бучача до Єрусалима

2.1. Елітарна аура Львовата утвердження молодого журналіста і літератора

Львів зручно розташувався на перехресті філософій, культур і релігійних течій, торговельних і комунікаційних шляхів із заходу на схід, з півдня на північ. Це, мабуть, найкрасивіше місто України завжди приваблювало людей енергійних, діяльних, із комерційною хваткою чи творчим потенціалом – представників різних національностей.

Століттями євреї були нерозривно пов'язані зі Львовом: перша документальна згадка про них у Львові міститься у привілеї надання місту магдебурзького права 1356 р. [23, с. 252]. Євреї Львова відігравали істотну роль у його розвитку та культурному житті.

Ш. Й. Чачкеса (Агнона) привабила елітарна аура старовинного міста з розкішною архітектурою та яскравим колоритом національних традицій львів'ян різної етнічної належ-

ності та віросповідань. Його вразила атмосфера загадкового міста з його пам'ятками історії та культури у стилі вичурного бароко, помпезного класицизму чи шляхетної неоготики, сонцеликими церквами, високими костелами, просторими синагогами, вишуканою Гранд-Опера, університетом, скульптурною композицією «Ощадність. Рільництво. Промисловість» (більш відомою як львівська статуя Свободи – 1891 р.), бібліотекою Оссолінських та іншими храмами книги з їхніми багатими фондами фоліантів українською, російською, польською, німецькою, їдиш, іврит та іншими мовами. Культурне життя міста збагачував і Єврейський театр сімейства Гімпель (заснований 1889 р.).

У Львові були, а нині додалися нові цінні пам'ятки єврейської культури: середньовічний єврейський квартал із руїнами знаної синагоги «Золота роза», вулиця Староєврейська, синагога, дім, у якому проживав Шолом-Алейхем, Міжнародний центр «Голокост», пам'ятник жертвам львівського гетто 1941–1943 рр., інші артефакти та сучасні об'єкти. Виходить газета «Шофар», діє Товариство єврейської культури ім. Шолом-Алейхема.

Письменник-початківець Шмуель Йосеф Чачкес (Агнон) захоплювався Львовом. Про це свідчить його палкий опис українського міста, що має помітний єврейський «акцент»: *«Війшов Іцхак у Лемберг (так Львів іменували австрійці та німці. – О. Л.) – столицю Галичини. Високі будинки здіймаються над ним, і візки котяться без коней, і мідні коні здиби-*

лись на міцних ногах, і мідні князі скачуть на них. І сади насаджено в середмісті, і мистецькі статуї богинь фонтанують водою, і величні синагоги побудовано на кам'яних стовпах, і старовинне кладовище, повне праведників і святих, охороняє місто. Місто ж це – “корона краси і радість Землі”. Тут жили князі Тори, тлумачі Талмуду і Шулхан Аруха, і звідси вийшли перші просвітителі... тут сиділи перші отці Ізраїля, богатирі святості, здатні зупинити неминуче, і з ними їхні дружини-праведниці, які праведністю і милістю перемогли нещастя... Два міста в Галичині, котрі у всіх на устах: Броди і Лемберг. Уже закотилася слава Бродів у дні реб Юдля – хасида, діда Іцхака, а Лемберг іще стоїть у славі своїй. Від дня, коли прийшли сини Ізраїля в Лемберг шістсот років тому, і до наших днів не поблідло його світло. Хоч куди зверни там – скрізь побачиш велич його» (Агнон. «Вчора і третього дня». Пер. М. Рижика).

Прибувши на проживання і працю журналіста й літератора до Львова, Чачкес (Агнон) долучився до сіоністського руху. У 1907 р. він виїжджав у містечка Львівщини і Тернопільщини, найперше до Бучача, де виступав на зустрічах сіоністськи налаштованої молоді, збирав кошти для єврейського двотижневика «Karmel i Weker», агітував на передвиборних зібраннях. Згодом історик-орієнталіст Маєр Балабан писав у газеті львівських євреїв «Chwila», що 1908 р. до австрійського парламенту було обрано кількох перших послів єврейського походження. Тоді «Бучач та його околиці дали

один з небагатьох єврейських мандатів, а наш Агнон брав активну участь в агітації, передаючи нам досконалий і правдивий образ тих часів та людей» [24, с. 3].

Свою минулу організаторську роботу і діяльність сіоністських гуртків письменник відтворив в оповіданні «З нашою молоддю і нашими дідуганами», в якому критично характеризує студентів права, які збираються в гуртках сіоністів, виголошують реферати на теми, до яких не доросли. Цікава його зарисова про комічний момент, коли студенти-євреї, дізнавшись про нібито очікуваний погром у Язлівці, прибули допомогти тамтешнім юдеям. Але допомогли їм кілька місцевих робітників, а наші герої відсиділись у язлівецького сіоніста, який на честь «поважних» прибульців організував прийняття *«з наїдками, напоями і сміливими промовами, збір грошей у фонд преси»*.

На підтримку нової єврейської ідентичності та модерної їдишемовної літератури у Львові на початку ХХ століття сформувалася група неоромантиків. До неї входили, зокрема, Моше Фукс і Захарія Бергнер (Мнелех Равич). У місті працювали дві єврейські друкарні, мережа періодичних видань. Ш. Й. Чачкес (Агнон) у Львові друкувався одночасно в кількох єврейських періодичних виданнях, спілкувався з журналістами, письменниками. Зокрема, 1907 р. він працював разом із майбутнім єврейським істориком Гершоном Бадером. Їх зближував спільний інтерес до історії українського і польського єврейства, співпраця з єврейськими виданнями.

Після отримання Галичиною в 1867 р. автономії з'явилися асиміляторські видання львівських євреїв польською мовою. Серед них – щоденна газета «Togblat», яку видавали літератори А. Занд, Г. Ротфельд, М. Фростіг. У період праці Шая Чачкеса (Агнона) у Львові прихильники сіонізму мали свої періодичні видання, серед них: «Ha-Karmel», «Der Weker», молодіжний щомісячник «Moriah» [25, с. 263].

Чачкес (Аггон) у Львові вивчав історію, легенди Галичини, щоби глибше усвідомити їх взаємозв'язок з єврейською культурою. Він мав можливість познайомитися з творчістю видатного українського мислителя І. Я. Франка, який також проживав у Львові, друкувався у польськомовних виданнях Львова, Кракова і єврейських газетах німецькою мовою у Відні, що їх міг читати Ш. Й. Чачкес (Аггон). Франку належать твори із циклу «Жидівські мелодії» (вони не увійшли до його 50-томного зібрання творів). В українській мові до початку ХХ ст. лексеми «жид», «жидівський» на позначення єврейської національності не мали негативно-го забарвлення. Франко створив поеми: «У цадика», «Сурка», «Від любові»; вірші: «Асиміляторам», «Заповіт Якова», твір на тему єврейської народної пісні-протесту проти погромів – «Пера» («О, пера з жидівських перин...»), віршоване оповідання «Самбатіон», у яких став на захист прав єврейського народу, засуджував реакційну політику царської Росії щодо євреїв. На думку Зіновії Франко, дочки І. Я. Франка, головна ідея цих віршів – «неминучість розплати за

кривди, заподіяні євреям». Як уважає відомий український літературознавець Микола Ткачук (м. Тернопіль), міри покарання кривдникам і забезпечення порозуміння зображено Франком в алегоричних образах, в яких було «матеріалізовано» прагнення єврейської бідноти до встановлення міжнаціональної гармонії та соціальної справедливості [26, с. 2].

Зацікавило молодого письменника використання слав'янізмів у мові їдиш та українські запозичення з їдиш, що були природними за їх проживання в єдиному географічному, економічному і культурному просторі. Здобуті у Львові нові знання і враження він використовує у творах, написаних уже в Німеччині та Ізраїлі. У них відтворено картини рідного Бучача, Львова, інших західноукраїнських міст і містечок та кращі зразки усної народної творчості цього куточка України.

За короткий період проживання і творчої праці у Львові Чачкес (Агнон) написав кілька творів. Загалом до виїзду в Палестину він опублікував у різних виданнях на західноукраїнських землях близько 70 своїх творів мовами їдиш та іврит. Автор підписував їх «Чачкес», але частіше – псевдонімами [18, с. 5]. У цих ранніх його оповіданнях відображено спогади дитинства, випадки із життя громади, традиції, вірування галицьких євреїв. При цьому в молодого письменника формувалася така особливість творчої манери: він користується методом розкриття внутрішнього світу героя через опис світу зовнішнього, наслідуючи мову хасидських текстів

[27, с. 14].

Найбільший твір раннього періоду творчості Ш. Й. Чачкеса (Агнона) мовою їдиш – повне драматизму оповідання «Тойті-танц» (Танок смерті). Йдеться про трагічну долю молодії єврейської пари, чії кохання і шлюбний союз під час весілля розтоптало чиновницьке свавілля намісника і його поплічників. Але, як стверджується в епіграфі до цього твору, запозиченому з другої книги Самуїла, гл. I, *«милі й закохані в житті, і в смерті своїй не розлучилися»* [28, с. 12]. Твір створено за реальними фактами з життя євреїв в одному з «штетлів» Галичини.

Літературознавці вважають, що після львівського періоду Чачкес (Агнон) більше мовою їдиш не писав, а створював твори мовою іврит. Що ж до івриту, поширеного серед містечкових євреїв Галичини, то цікаву характеристику особливостей цієї мови дав діяч мистецтв Соломон Міхоелс: *«Галицький іврит? Але він складається не лише зі слів, а й із зітхань, вдихів і видихів, має особливу музичність і таку інтонацію, котра не повторюється в жодному єврейському діалекті»*.

Через рік праці у Львові Ш. Й. Чачкес (Агнон) залишив, як писав про нього, *«місто тужливої мудрості»* й відбув з Галичини в Палестину.

2.2. Із Галичини – на Святу землю

Історична пам'ять євреїв сприймає місця, країни і міста свого проживання, окрім, звісно, землі Ізраїлю, як тимчасову домівку, місце вигнання. Внутрішнє переконання єврея постійно підтримує його мрію про фізичне повернення і духовне сходження на землю прабатьків – Землю обітовану.

Молодий єврейський інтелектуал Ш. Й. Чачкес (Агнон), під впливом кличу єства єврея, також прагнув на історичну батьківщину. Досягши певного літературного успіху в Галичині, він, разом із групою бучацьких євреїв, 1907 р. вирушає до Палестини [12, с. 42], причому «попри незадоволення батьків» [29, с. 48]. Другою причиною еміграції письменника стало його небажання бути мобілізованим до Австрійської армії: він був міцним чоловіком і міг підлягати призову на військову службу.

Майже через 20 років, у 1935-му, Агнон детально і з ностальгією за Галичиною відтворить у романі «У серцевині морів» (в англ. перекладі – «A Guest for the Night») подорож десяти євреїв від Бучача до Єрусалима. Автор подає читачам картину їх хвилюючого прощання зі своїм «штетлом» і довгий, не позбавлений небезпек шлях до Землі обітованої, колоритні образи юдеїв, їхні нерозривні зв'язки з місцем свого народження та українським населенням. Бо хоч куди переїхав би ти з місця народження, а свого гнізда з собою не

винесеш. (Про роман «У серцевині морів» йдеться в розділі IV (4.1.).)

У Палестині Ш. Й. Чачкес (Агнон) поселився в Яффо: спершу в Неве-Шаломі, потім – у єврейському кварталі (передмісті Тель-Авіва) Неве-Цедек, у домі Шломо Абулафія на вул. Роках, 2. Згодом цей дім назвали «будинком письменників»; на ньому є меморіальна дошка на честь Агнона, портрети інших іменитих його мешканців. У Яффо влітку 1907 р., з метою паломництва на Святу землю, побував також майбутній нобелівський лауреат Іван Бунін (у 1892–1895 рр. він працював в управі Полтавського земства).

Нова-стара вітчизна різко відрізнялася від рідної Чачкесу (Агнону) Галичини, але вона викликала приплив життєвого оптимізму і нових надій. Все ж він не був типовим представником другої алії (повернення на історичну батьківщину), до якої належали молоді євреї з українських земель, Росії, Польщі, більшість яких узялися за відродження Ізраїлю своєю фізичною працею. Піонери трудилися в рільництві, освоювали пустельні землі, прокладали дороги і споруджували будинки. Молоді соціалісти, сіоністи і євреї інших поглядів прагнули створити умови для відродження своєї національної держави та справедливого суспільства. По всій території Палестини першопоселенці створювали комуни – кібуци, девізом яких були: «рівність і праця».

Як згодом писав один із сучасних ізраїльських письменників Амос Оз, який, народившись 1939 р. в Єрусалимі, в

14 років також став кібуцником, «це був період цілком сумнівного шлюбу між єврейською традицією соціальної справедливості та східноєвропейською, в основному російською, традицією соціальної мрії». Втім кібуцник міг стати і прем'єр-міністром (як Давид Бен-Гуріон), і знаменитим художником (як Авігдор Аріха, Длугач), і викладачем університету чи письменником, як Амос Оз (Клаузнер), твори якого перекладено багатьма мовами світу, зокрема «Доторкнись до води, доторкнись до вітру», «Пагорб злої ради», «На землі Ізраїльській», а також «Повість про любов і темряву», «Мовчання небес», що значною мірою присвячені особі й характеристичі творчості Агнона.

Що ж до одного з тисяч переселенців – молодого письменника Шмуеля Чачкеса (Агнона), то, як стверджує Джоан Комей у книзі «Хто є хто в історії євреїв», «вони вважали автора представником буржуазії». У своєму романі про молодих переселенців «Зовсім недавно» Агنون описав, як праця давала «халуцїм» (піонерам, активістам заселення пустинних земель) патріотичне задоволення, та з іронією продовжував, що деякі приїхали працювати, інші, як він, – написати про це книгу. Згодом Агنون стверджував: *«...В Ерец-Ізраель я не був робітником, не був подібним до тих, кого звуть халуцїм і хто самі зводять собі будинки і гризуть зубами землю...»* [30, с. 104].

У перший період проживання в Палестині Ш. Й. Чачкес (Агنون) заробляв приватними уроками, працею чиновника

«середньої руки»: секретаря мирового суду, секретаря Ради землі Ізраїлю (прообразу майбутнього парламенту країни), брав участь у формуванні адміністративних органів неіснуючої єврейської держави, що зароджувалась. Окрім турботи про «хліб насущний», активно захопився літературною працею.

Ш. Й. Чачкес (Агнон), як мовиться, прагнув «зробити себе сам». Так пригадував його в перший період проживання в Палестині (1907–1913) Бен'ямін Бреннер, молодший брат єврейського письменника Йосифа Бреннера: «не такий, як інші єврейські хлопці, був юний Агнон. Коли я приходив до нього на заняття німецької мови, бачив його на підлозі, лежачим на животі, а навколо громадилися різні книги: мідраші, респонси, талмудичні трактати, збірники приказок і прислів'їв, мудрих висловлювань. Він же лежить і вибирає з них усілякі красивості й перлини та виписує їх до товстого зошита».

На відміну від більшості прибульців із Росії, Білорусії, Польщі молодий письменник із Галичини мав інші культурні пріоритети. Він привіз на Святу землю зразки не російської, а західноукраїнської, австрійської, німецької літератур.

2.3. «...Однак у всі часи відчував я, неначе народився в Єрусалимі»

У світі є, вочевидь, лише одне місто, назву якого з особливою пошаною вимовляють у багатьох країнах люди різних віросповідань і кольору шкіри. Це – Єрусалим: місто миру, напевно, найзагадковіше місце на Землі, яке було й залишається мозаїкою релігій, культур і звичаїв. Саме Єрусалим, який називають Святим, – місто трьох релігій: юдаїзму, християнства і мусульманства.

Добре відомо, як багато означає для праведного юдея культ Землі обітованої та міста Єрусалим. Віками він був столицею єврейських царств і духовним осередком євреїв усього світу. Будучи одночасно національним, релігійним і культурним центром єврейського народу, сучасною столицею (понад 40 років) Держави Ізраїль, Єрусалим став його найвищим символом. У ньому – пристань душі юдея, а весь інший світ – вигнання. Тому для кожного єврея природне прагнення до фізичного повернення і духовного сходження на Землю обітовану. У промові під час вручення йому Нобелівської премії Ш. Й. Агнон казав: *«Внаслідок історичної катастрофи, через те, що Тім, імператор римський, зруйнував Єрусалим і вигнав народ Ізраїлю зі своєї країни, народився я в одному з містечок Вигнання. Однак у всі часи відчував я, неначе народився в Єрусалимі»* [8, с. 179].

Після нетривалого проживання в Яффо молодий письменник оселився в Єрусалимі. Особливо тяжким був початковий період проживання іммігранта: акліматизація, пошуки житла, побутова невлаштованість. Йому, уродженцю Західної України, складно було призвичаїтись до спеки, сліпучих сонячних променів. *«День палив, як у печі, пилюка накривала місто, вода, яку ми викачували з колодязів, кишіла черв'яками. Ніби тіні, рухались люди вздовж єрусалимських вулиць, сірі від пилу, що осідав на них...»* – писав Агнон в одній із публікацій про себе. Була й спільна болюча проблема: порівняно незначна єврейська громада в той час відчувала на собі не лише несприйняття арабською частиною населення, а й утиски з боку деспотичного турецького губернатора Джемаль-паші. Дотепер не подолано конфліктів між єврейським і арабським (палестинським) населенням за володіння частинами міста і статус столиці, не досягнуто миру і злагоди між ними.

Два великі єврейські письменники – класик івритської літератури у прозі Шмуель Агнон і класик івритської поезії та драматургії Єгуда Аміхай (1924–2000) – кожен із них у своєму стилі створювали літературну біографію Єрусалима. Як письменник переважно «старої школи», Агнон оспівував давню гебрейську громаду міста. Він прославляв *«Вічне місто»*, але тужив за єврейським патріархальним життям, що поступово зникало у провінційних «штетлах» Галичини. А виразно модерний Аміхай, ветеран Другої світової війни та

боїв у пустелі Негеві за незалежність Ізраїлю, автор поетичних збірок, філософських віршів «Пісні Землі Сіона та Єрусалима», «Єрусалим – гавань на березі Вічності», своєю чергою, попри висловлені синівські почуття до цього міста, критично ставиться до того, що Єрусалим несе на собі тягар історії та міфу, вигаданого про нього.

Сходження з Галичини на Святу землю і в літературу Ізраїлю письменник Ш. Й. Чачкес (Агнон) здійснив, як мовиться, не в порожні. Він уже мав відоме в читацьких колах ім'я, знання історії, релігії, традицій єврейського народу, пам'ять про пережите в багатонаціональній Західній Україні, яка стала йому близька на все життя. І ці інтелектуальні надбання він щедро використовує у своїх творах в Ізраїлі. Тут формувались особливості його творчості, своєрідний «агнонівський» стиль письма, що значною мірою впливає з літератури середньовічних єврейських авторів, переказів і містичного світу галицького хасидизму, побуту і духу єврейських поселенців, які жили на території Палестини задовго до створення Держави Ізраїль.

2.4. Літературний дебют молодого автора в Палестині

Справжнім літературним дебютом молодого письменника з Галичини стала публікація 1908 р. в тижневику «Нароел Нatzair» («Молодий робітник») його першого художнього твору, створеного в Палестині, – повісті «Агунот» (Agunot) («Покинуті дружини», «Солом'яні вдови»), а Михайло Кравцов переклав цю назву як «Розлучені»). Автор її підписав «Агنون», як похідне слово від назви повісті. Саме таким іменем, а точніше прізвищем, він надалі постійно користувався як своїм літературним псевдонімом. «Агنون» у перекладі з івриту означає «покинутий», «розлучений». З 1924 р. Агنون стало офіційним прізвищем ізраїльського письменника. Мотив покинутості, розлученості, втрати цінностей та орієнтирів: отчого дому, рідного краю, традиційного способу життя, духовної основи розпорошеного по світах єврейства згодом пронизуватиме всю творчість Агнона.

Повість, як і всі подальші твори Агнона, було написано мовою іврит. Стилiстичною моделлю для названого твору, що передає колорит народних традицій, послужила мова, тло хасидських історій, легенд XVIII–XIX ст., поширених серед галицьких євреїв на українській землі.

У Галахі (зводі єврейських практичних законів, релігійних обов'язків) «агуна» означає заміжню жінку, яка не про-

живає зі своїм чоловіком, але не може розірвати шлюб, наприклад, коли чоловік пропав безвісти чи відмовився дати їй розлучення. «Агуна» – покинута дружина, яка, згідно з юдейським законом, не може повторно вийти заміж, поки не буде доказів смерті її чоловіка чи поки він не пришле їй «гет» – згоду на розлучення. «Гет» складає софер-стам (переписувач святих текстів) за зразком, затвердженим рабинами в давнину. Шлюб вважається розірваним після того, як чоловік чи його представник вручить дружині «гет». Якщо чоловік відмовляється дати «гет» чи він пропав, то жінка стає агуною – «зв'язаною».

Уже в цій ранній повісті виявились особливості Агнона-письменника – використання невичерпного багатства фольклору і фантазії, народних вірувань, усних переказів і цитування з Біблії. Так, український літературознавець П. Л. Шулик вбачає біблійні «Пісні Пісень» як джерело інтертекстуальності у творах Ш. Й. Агнона «Агунот» і Олександра Купріна «Суламіф» [31, с. 112]. Повість закінчується словами: «А істина відома лише Всевишньому».

Повість «Агунот» засвідчила впевнене входження молодого письменника в ізраїльську івритську літературу. Вона ж стала відображенням характерних особливостей творчості Агнона, якій притаманна значна частка авторської фантазії, власного бачення подій та літературних героїв, опис національних традицій та юдейських обрядів і звичаїв, фольклорних мотивів, заглиблених своїм корінням у містечкову

культуру Польщі й Галичини. З «Агунот» розпочалася творча біографія нового письменника – Шмуеля Йосефа Агнона. В івритській літературі з'явився молодий, але сильний голос.

По кількох роках після публікації повісті «Агунот» Ш. Й. Агнон створив новий твір, оцінений як шедевр, – коротку повість «І криве стане рівним» (чи «І складне стане простим»). Це – художня мозаїка, виповнена яскравими і сумними епізодами з періоду його проживання в Галичині. Ось заможний бучацький купець Менат Хаїм з року в рік бідніє та змушений з крамниці-кам'яниці перейти на ринок, а невдовзі взяти в руки палицю жебрака, аби хоч таким чином прогодувати себе і дружину, яка залишилася вдома. Автор описує галицькі міста, через які проходив чоловік, нічліжки, де коротав ночі, передає психологію людини, котра у злигоднях опускається чимраз нижче. Зневірившись, він продає свій рекомендаційний лист, отриманий від бучацького рабина, щоб за ці гроші добратися до свого «штетлу». За збігом обставин інший жебрак викупив цей лист, але гине десь на околиці містечка. Знайдений при ньому рекомендаційний лист дає впевненість рабину з Бучача, що помер Менат Хаїм. Тому рабин-«ліберал» дозволяє дружині зниклого чоловіка повторно вийти заміж (це співзвучно з проблемою, піднятою в повісті «Агунот»), а в цей час нещасний несподівано повертається до Бучача, дізнається про нове заміжжя своєї дружини. Але він є настільки шляхетним, що не перешкоджає колишній дружині та знову починає жебраку-

вати, аби загинути бездомним та безіменним. Про цей твір Гершон Шолем писав: «Повість по-справжньому продовжує хасидську традицію: вона не стилізована під старовинну благочестиву літературу. Але написана так, як писали б автори минулого, якби вони були великими художниками слова». Й. Х. Бреннер перший визнав літературний талант Агнона і на свої кошти видав його повість окремою книгою (1912 р.). Для Бреннера повість Агнона «І криве стане рівним» була першим твором світської літератури мовою іврит, у якій традиція стала засобом чистого мистецтва, без критики чи апологетики єврейського середовища.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.